Carrière of gezin? Het dilemma van twee vooraanstaande feministische politica's

Anneke Ribberink

Hoeveel boekenkasten zouden er nationaal en internationaal niet zijn volgeschreven over wat tegenwoordig de 'combinatieproblematiek' heet? Westerse samenlevingen worstelen sinds lange tijd met het vraagstuk over vrouwen en hun verhouding tot de publieke sfeer. Tijdens de eerste feministische golf (ongeveer 1860-1920) vochten de feministen onder andere voor het recht voor vrouwen op betaalde arbeid en het kiesrecht. Tijdens de tweede feministische golf (eind jaren zestig tot eind jaren tachtig) ging het erom die rechten ook daadwerkelijk inhoud te geven. Nationaal en internationaal was de moederschapscultus tot in de jaren zestig dermate sterk dat getrouwde vrouwen, kinderen of niet, geacht werden om zich volledig aan het huishouden en het eventuele moederschap te wijden.

Niet voor niets was de tweede feministische golf een internationaal westers fenomeen. Overal ontstond verzet tegen het 'huisvrouwensyndroom', het beeld van de moeder op vier hoog achter, met haar twee kinderen, gedwongen tot 'niets doen' en door deze ziekmakende situatie haar toevlucht nemend tot de ochtendsherry en een tranquillizer. In hoeverre dit beeld op realiteit berustte is een andere kwestie, maar effectief was het wel. In de Verenigde Staten publiceerde de psychologe Betty Friedan *The Feminine Mystique* in 1963, dat het sein gaf tot de Amerikaanse tweede golf en vier jaar later kwam in Nederland de tegenhanger met *Het onbehagen bij de vrouw* van Joke Kool-Smit.[1] Tweede-golffeministen pleitten ervoor dat vrouwen, al dan niet met kinderen, gelijke toegang aan die van mannen kregen tot de betaalde arbeidsmarkt. Reeds in het verleden bepleite zaken als kinderopvangmogelijkheden en gelijktrekking van school- en vakantietijden moesten die toegang vergemakkelijken. Maar daarnaast was het nieuwe van de tweede golf dat er gepleit werd voor herverdeling van de betaalde en onbetaalde arbeid over de seksen. De man kwam voor het eerst duidelijk in beeld als medeverantwoordelijke voor de onbetaalde arbeid in de privésfeer.

Vrouwen in hogere en leidinggevende beroepen hadden met extra barrières te kampen omdat zij moesten opboksen tegen het vooroordeel dat

[1] J.E. Kool-Smit, 'Het onbehagen bij de vrouw' in: M. Harberts en J. de Wildt ed., *Er is een land waar vrouwen willen wonen: teksten 1967-1981* (Amsterdam 1984) 15-43.

zij niet in staat waren om zich te handhaven in wat traditioneel een mannenberoep was. Dit gold bijvoorbeeld voor vrouwelijke politici. Aankomende vrouwelijke politici moesten niet alleen vechten tegen discriminatoire praktijken, maar ook opboksen tegen hun eigen vooroordelen omtrent hun capaciteiten ten gevolge van een langdurige socialisatie, die vrouwen verwees naar de privésfeer en hen in de opvoeding niet toerustte met de eigenschappen om zich te handhaven in een door mannen gedomineerd terrein.[2]

Het is dan ook geen wonder dat in een groot deel van de twintigste eeuw vrouwen in politiek leidinggevende posities in het westen met een lampje te zoeken waren. Eind twintigste eeuw werd nog geen dertig procent van alle ministersposten in tien belangrijke West-Europese landen bekleed door een vrouw.[3] Dat neemt niet weg dat met name vanaf de late jaren zestig een versnelde ontwikkeling merkbaar was, die resulteerde in een toename van vrouwen in westerse parlementen en op ministeries. Verbeterde opleidingskansen, verhoogde welvaart en de opkomst van nieuwe sociale bewegingen, hebben in dit opzicht een belangrijke rol gespeeld. Met name de tweede feministische golf was invloedrijk. Als geen andere sociale beweging heeft zij de heersende idee van de vrouwelijke incompetentie ter discussie gesteld en geëist dat vrouwen op gelijke voet staan met mannen wat betreft toegang tot het terrein van de politiek.

Vrouwelijke politici moesten extra hun best doen om te bewijzen dat ze 'het konden' en dat gold ook voor de wijze waarop ze omgingen met de privésfeer. Vaak waren dergelijke vrouwen ongetrouwd of 'uit de kinderen', maar als ze een gezin met kinderen hadden werden ze als het ware extra ter verantwoording geroepen over de wijze waarop ze een politieke loopbaan combineerden met het moederschap.[4] In de periode vóór de tweede feministische golf was dit moeilijker dan tijdens en daarna, maar gemakkelijk werd het nooit. Zelfs in de Scandinavische landen, die toch gelden als pronkstukken van emancipatie, althans zeker vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw, bleef het een gevecht.

---

[2] J.L. Lawless en R.L. Fox, *It Takes a Candidate. Why Women Don't run for Office* (New York, NY 2005).

[3] R. Henig en S. Henig, *Women and Political Power. Europe since 1945* (Londen 2001) 56. De betrokken landen zijn Zweden, Noorwegen, Frankrijk, Nederland, Spanje, Denemarken, het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Italië en Duitsland.

[4] L. van Zoonen, 'The Personal, the Political and the Popular: A Woman's guide to Celebrity Politics', *European Journal of Cultural Studies* 9.3 (2006) 287-300: 292, 299.

Op die situatie in de Scandinavische landen, in casu Zweden en Noorwegen, wil ik dieper ingaan aan de hand van twee vooraanstaande vrouwelijke politieke leiders uit deze landen, respectievelijk Alva Myrdal (1902-1986) en Gro Harlem Brundtland (1939-). De laatste jaren verschijnt er steeds meer literatuur over vrouwelijk politiek leiderschap, maar het gaat hier vaak om algemene overzichten vanuit een politiek en sociologisch kader. Deze zijn nuttig, maar daarnaast bestaat er behoefte aan biografische benaderingen van levens van vrouwelijke politieke leiders om tot een beter begrip te komen van de wijze waarop en de voorwaarden waaronder dergelijke vrouwen 'hun entree in de politiek konden maken', zoals de historica en biografe van Hilda Verwey-Jonker, Margit van der Steen, onlangs in een lezing opmerkte.[5] Hierdoor krijgt men meer zicht op de problemen die opdoken tijdens de pogingen om de publieke sfeer te betreden. Ook kan mythevorming met behulp van de biografische methode worden bestreden. De term biografische methode ontleen ik aan de Groningse theoreticus van de biografie Hans Renders, die in 2006 opmerkte dat kennis van het persoonlijk leven van een gebiografeerde kan bijdragen aan begrip voor de politieke wapenfeiten.[6]

Zowel Myrdal als Brundtland hebben met de voetangels en klemmen van de combinatie van publiek en privé te maken gehad. Hun persoonlijke biografieën getuigen hiervan. In beide gevallen gaat het om feministische vrouwen, die zelf oplossingen probeerden aan te dragen voor hun persoonlijke problematiek, maar tevens voor de samenleving als geheel. Dit zijn oplossingen die tijdens de tweede feministische golf ook daadwerkelijk in hun landen zijn geïmplementeerd, met een uitstraling naar andere landen, waaronder Nederland. Desalniettemin stuitten beide politica's op de grenzen van de maakbaarheid van hun eigen leven, iets wat met name voor hen als sociaaldemocraten – traditioneel aanhangers van het 'maakbaarheidsdenken' – een hard gelag moet zijn geweest. Over beide vrouwen is inmiddels voldoende materiaal beschikbaar in de vorm van biografieën, egodocumenten en beschouwingen over hun politieke activiteiten om een geloofwaardig beeld te kunnen schetsen. Het portret van

[5] M. van der Steen, 'Het persoonlijke is politiek. Hilda Verwey-Jonker, gender en de politieke biografie', lezing Vrije Universiteit Amsterdam (17 december 2014) 3.

[6] H. Renders, 'De biografische methode' in: G. Voerman en D.J. Wolffram ed., *Benaderingen van de geschiedenis van politiek* (Groningen 2006) 39-42. De term biografische methode wordt ook gebezigd door B. Possing, *Biography Historical*, http://www.possing.dk/pdf/historicalbio.pdf (Kopenhagen, z.j.) 1-13: 4-5.

Alva Myrdal is bedoeld om kennis en begrip van de periode voorafgaand aan de tweede feministische golf te vergroten en dat van Gro Harlem Brundtland van de periode erna.

Alva Myrdal

Er bestaat in Zweden geen beroemder echtpaar dan Alva en Gunnar Myrdal. Beiden waren winnaar van de Nobelprijs, Gunnar in 1974 voor economie en Alva in 1982 voor de vrede. Maar de vraag is hoeveel plezier ze ervan hebben gehad. Gunnar kampte al jaren met regelmatige depressies en lichamelijke gebreken en samen met Alva werd hij ten tijde van de uitreiking van de prijs in 1982 geconfronteerd met de memoires van hun zoon Jan, een in Zweden bekende journalist. Deze zette zich publiekelijk af tegen zijn opvoeding, die volgens hem gekenmerkt werd door veelvuldige afwezigheid van zijn ouders en emotionele verwaarlozing. Vooral Alva moest het ontgelden als kille en intellectualistische moeder. Het boek deed een rel ontstaan in Zweden; kranten, radio en televisie lieten zich niet onbetuigd. Waarschijnlijk heeft het hele gebeuren de ziekte en het overlijden van zijn moeder bespoedigd, zo niet erger. Haar biografe Yvonne Hirdman betitelt het als het 'genderdrama' van Alva Myrdal.[7]

In het geval van Alva was dit extra wrang, omdat zij altijd graag kinderen had gewild en bovendien een bekend kinderpsychologe en pedagoge was. Ze heeft vele publicaties op dit terrein op haar naam staan en was reeds in de jaren dertig voorvechtster van kindgericht overheidsbeleid. Haar interesse voor kinderen combineerde ze met haar feministische aspiraties. In een periode dat Zweden nog niet de geëmancipeerde natie was die het tegenwoordig is, en het huisvrouwen-kostwinnersmodel ook daar dominant was, vocht Alva voor het recht van getrouwde vrouwen om een baan te hebben. Dit moest vergemakkelijkt worden met behulp van collectieve voorzieningen, zoals kinderopvang, gratis lunches op scholen, gratis gezondheidszorg en subsidies voor huisvesting van gezinnen. Zelf liet het gezin Myrdal het 'Myrdalhuis' bouwen in de late jaren dertig. Een ruim huis, dat van alle gemakken was voorzien en privacy bood aan de ouders en speelruimte voor de kinderen. Hun oudste dochter, Sissela, schrijft in haar

[7] Y. Hirdman, *Alva Myrdal. The Passionate Mind* (Bloomington, IN 2008) 291ff; S. Bok, *Alva Myrdal. A Daughter's Memoir* (Cambridge, MA 1991); J. Myrdal, *Mijn kinderjaren. Zoon van beroemde ouders* (Amsterdam 1988).

biografie over haar moeder hoe zeer zij als kinderen hebben genoten van dit huis.[8]

Het was voor Alva Reimer niet vanzelfsprekend geweest dat ze ging studeren. Zweden was begin twintigste eeuw een arme natie met een klassenprobleem. Haar ouders waren bepaald niet rijk. Haar vader was werkzaam in het bouwbedrijf, haar moeder was huisvrouw. Haar vader was politiek geïnteresseerd; hij was sociaaldemocraat, wat zijn invloed heeft gehad op zijn oudste dochter die zowel door haar ouders als een leraar op school als begaafd werd beschouwd. Lezen deed Alva zoveel als mogelijk was; onder meer bekwaamde ze zich samen met een vriendin in filosofie, geschiedenis en politieke wetenschappen. Voor het mogen volgen van de hoogste klassen van het meisjesgymnasium heeft ze echter moeten vechten. Net als in Nederland was ook in Zweden het adagium dat meisjes het leren niet nodig hadden, omdat ze toch zouden trouwen. Maar uiteindelijk gaf haar vader toestemming.[9] Tijdens haar relatie met de student rechten en later economie, Gunnar Myrdal, is Alva zich ook universitair gaan bekwamen.

De relatie van het echtpaar Myrdal doet denken aan die van een Nederlands echtpaar, de bekende historici Jan en Annie Romein – niet toevallig tijdgenoten en ook politiek links – zoals die naar voren komt in de herinneringen van Annie.[10] Jan was ervoor dat zijn vriendin en later zijn echtgenote zich intellectueel kon ontplooien, stond achter haar studie en achtte haar wetenschappelijk hoog. Niet voor niets hebben ze samen belangrijke studies geschreven, die nog altijd gelezen worden.[11] Maar zijn eigen genialiteit en carrière moest niets in de weg worden gelegd en het sprak vanzelf dat Annie de zorg had voor het huishouden en hun drie kinderen. In het geval van Gunnar en Alva was Gunnar aanvankelijk nogal antifeministisch, maar werd naarmate de relatie vorderde steeds meer een geëmancipeerde man. Hij stond van harte achter de wetenschappelijke en

---

[8] Hirdman, *Alva Myrdal*, 174-191; Bok, *Daughter's Memoir,* 115-125.

[9] Hirdman, *Alva Myrdal*, 7-25.

[10] A. Romein-Verschoor, *Omzien in verwondering* I-II. (Amsterdam 1970-1971); J. Perry, 'Verschoor, Anna Helena Margaretha', *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* (2003), http://socialhistory.org/bwsa/biografie/verschoor, geraadpleegd 2 januari 2015.

[11] J. Romein en A. Romein, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* I-IV (Amsterdam 1938-1940); Idem, *De lage landen bij de zee: geïllustreerde geschiedenis van het Nederlandse volk* (Utrecht 1949).

politieke activiteiten van zijn echtgenote met wie hij in 1924 getrouwd was. In 1934 publiceerden Gunnar en Alva samen een controversiële, maar ook baanbrekende studie, waarin ze oplossingen aandroegen voor het bevolkingsvraagstuk in Zweden; er werden te weinig kinderen geboren. Gunnar behoorde tot de progressieve Stockholm School van economen, die net als John Maynard Keynes in dezelfde periode voorstander was van overheidsinvesteringen en monetaire impulsen om de economie te stimuleren en zo de crisis te lijf te gaan. Alva bepleitte maatregelen zoals een verbod op het ontslag van zwangere vrouwen, woonsubsidies voor gezinnen met kinderen, betere kinderopvangvoorzieningen, makkelijk verkrijgbare anticonceptiva en de legalisatie van abortus. Met deze voorstellen, die later ook werden geïmplementeerd in de Zweedse samenleving, droeg het echtpaar in belangrijke mate bij aan de opbouw van de Zweedse welvaartsstaat.[12]

Echter, ook bij Gunnar hield de emancipatie op bij de voordeur, net als bij Jan Romein, zoals blijkt uit zowel de biografie van de Zweedse historica Yvonne Hirdman als uit die van dochter Sissela. Alva had de zorg voor hun drie kinderen, die zij vooral zelf erg gewenst had. Gunnar was een briljante, maar moeilijke en veeleisende man. Hij zag zijn kinderen als 'hinderen', als staande tussen hem en Alva. Het resultaat was dat Alva voortdurend moest laveren tussen beide partijen, die ze beide tegemoet wilde komen. Echter, als het erop aan kwam won Gunnar. Toen hun zoon Jan twee jaar oud was, werd hij ondergebracht bij zijn grootouders, omdat zijn ouders een jaar naar de Verenigde Staten gingen voor wetenschappelijke activiteiten. In 1941 werd hetzelfde nog eens herhaald, en werden de inmiddels drie kinderen toevertrouwd aan de zorg van een grootmoeder. Hirdman wijst erop dat een dergelijke handelwijze in de hogere kringen in deze periode niet ongebruikelijk was.[13] Dat neemt niet weg dat Alva er de eerste keer al schuldgevoelens over had en de tweede keer lang geaarzeld heeft of ze het plan, dat beide keren onder sterke druk van Gunnar tot stand was gekomen, moest doorzetten. Later heeft ze van beide perioden van lange afwezigheid veel spijt gehad. Overigens hebben de beide dochters een positievere visie op hun opvoeding dan hun broer. (Ook de jongste dochter, Kaj, schreef haar memoires). Beiden, Sissela en Kaj, zijn niet zonder kritiek, maar plaatsen het leven en de loopbaan van hun moeder in

[12] A. Myrdal en G. Myrdal, *Kris i befolkningsfragen* [Crisis in the Population Question] (Stockholm 1934); Bok, *Daughter's Memoir,* 115-119.
[13] Hirdman, *Alva Myrdal,* 135.

een genderperspectief, wat aan hen beiden de mogelijkheid geeft tot distantie maar ook waardering voor wat hun moeder heeft gepresteerd en bereikt. Kaj is daarnaast zeer kritisch over haar broer, van wie zij als jongste claimt schade te hebben ondervonden in haar jeugd.[14]

Na de Tweede Wereldoorlog heeft Alva Myrdal een mooie carrière gehad in de Zweedse politiek. Ze was een vooraanstaand lid van de sociaaldemocratische partij, werkte in New York bij de Verenigde Naties als directeur van het Department of Social Affairs (1949-1951) en was de eerste vrouwelijke ambassadeur voor Zweden, gestationeerd in India in de jaren 1955 tot 1961. Haar *finest hour* kwam in 1966 toen ze minister van Ontwapening werd, wat ze is gebleven tot 1973. Met hart en ziel zette ze zich in voor de zaak van de wereldvrede en nucleaire ontwapening, zorgvuldig laverend tussen de twee grootmachten. Daarnaast was ze actief in de vrouwenbeweging. Reeds in de jaren 1945-1946 kwam ze met een toen revolutionair plan om het combinatievraagstuk op te lossen: een zesurige werkdag voor iedereen, mannen en vrouwen, waarbij beiden ook hun deel zouden bijdragen aan huishouden en kinderopvoeding. Dit plan liep vooruit op de denkbeelden van de tweede feministische golf.[15]

Alva Myrdal is echter vooral bekend geworden door het boek dat ze samen met de sociologe Viola Klein schreef, *Women's Two Roles* in 1956. Hierin pleitten ze voor een loopbaan voor vrouwen, waarin ze eerst aan hun carrière werken, vervolgens zich geheel wijden aan de opvoeding van hun kinderen en als die groot waren, zich opnieuw zouden wijden aan hun loopbaan. Dit boek werd wereldwijd bekend en behoorde tot de canon van de tweede feministische golf. Tegelijkertijd werd het door tweede-golffeministen bekritiseerd, omdat de algehele verantwoordelijkheid voor huishouden en kinderopvoeding bij de vrouwen werd gelegd en de mannen niet werden aangesproken. In vergelijking met de eerdere revolutionaire ideeën van Alva Myrdal over dit vraagstuk, was dit boek inderdaad een stap terug. Maar, zoals Hirdman terecht opmerkt, het boek is geschreven in de context van de conservatieve jaren vijftig, toen overal het huisvrouwen-kostwinnermodel dominant was.[16] En vanuit dat perspectief, zou ik willen toevoegen, was het een progressief boek.

---

[14] Bok, *Daughter's Memoir;* K. Fölster, *Sprich, die du noch Lippen hast. Das Schweigen der Frauen un die Macht der Männer. Annäherung an Alva Myrdal* (Marburg 1994).
[15] Hirdman, *Alva Myrdal*, 271, 326; G. Kaplan, *Western European Feminism* (Londen 1992) 69.
[16] Hirdman, *Alva Myrdal*, 324-327.

Waarschijnlijk was ze door haar eigen ervaringen met haar dominante echtgenoot inmiddels *sadder and wiser* geworden. Overigens is het de vraag of Alva het politiek zo ver had geschopt als ze niet getrouwd was geweest met Gunnar, los van de moeilijkheden in de privésfeer. Gunnar was een vooraanstaand econoom, die door de Zweedse regeringen herhaaldelijk om advies werd gevraagd en ook nog een paar jaar minister is geweest, van 1945-1947. Zijn positie opende deuren voor Alva en bovendien stimuleerde hij haar loopbaan. Aan de andere kant is het ook voorgekomen dat een vooraanstaande post aan haar neus voorbij ging omdat de betreffende instantie geen behoefte had aan twee Myrdals. [17]

Een leven kan niet worden overgedaan. Maar haar biografie overziende, lijkt de veronderstelling dat als dat wel had gekund, Alva Myrdal niet dezelfde keuzes zou hebben gemaakt, niet uit de lucht gegrepen.

Gro Harlem Brundtland

Een bijzonder jaar voor emancipatie was 1986. In dat jaar presenteerde Gro Harlem Brundtland haar tweede kabinet, dat voor bijna de helft (acht van de achttien leden) uit vrouwen bestond, internationaal een unicum op dat moment. Ze kreeg er wereldwijd publiciteit mee.

Brundtland was een feministe van de tweede golf, maar was toch pas betrekkelijk laat met vrouwendiscriminatie in aanraking gekomen. Haar jeugd, met twee geëmancipeerde ouders, was bevoorrecht geweest. Haar moeder had rechten gestudeerd en was actief voor de Noorse sociaaldemocratische partij, haar vader was arts en werd tussen de jaren vijftig en zestig twee maal minister voor dezelfde partij. Volgens Brundtland maakten haar ouders geen onderscheid in de wijze waarop hun twee dochters en twee zoons werden opgevoed. Alle kinderen mochten studeren. Pas tijdens haar studententijd – ook Gro Harlem studeerde voor arts – kwam ze tijdens een studiereis naar Joegoslavië, waar vrouwen een aanzienlijk lagere status bleken te hebben dan mannen, tot de ontdekking dat er wel degelijk achterstelling van meisjes en vrouwen bestond. Een volgende stap in haar bewustwording was toen ze als jonge arts

[17] Hirdman, *Alva Myrdal,* 266.

kennismaakte met de abortusproblematiek. Ze werd voorstander van legalisering, die in Noorwegen in 1978 haar beslag kreeg.[18]

In 1960 trouwde ze op 21-jarige leeftijd met de student internationaal recht en latere diplomaat Arne Olav Brundtland. Frappant is dat Arne Olav tot eind jaren tachtig politiek rechts stond, terwijl Gro zelf al snel carrière maakte in de sociaaldemocratische partij, in het voetspoor van haar ouders en ook profiterend van hun netwerk. Volgens eigen zeggen van Gro Harlem Brundtland is dat tot begin jaren tachtig geen fundamentele belemmering in hun huwelijk geweest. Toen Arne Olav zich in 1981 kandidaat stelde voor de Conservatieve Partij, werd de situatie voor Gro onaanvaardbaar en hing een echtscheiding in de lucht. Zover is het niet gekomen; Arne Olav kwam tot het inzicht dat hij dat pad niet verder gaan moest[19]. Hij was ook een feministische man. Vanaf het begin hebben Gro en haar man de zorg voor huishouden en kinderen gedeeld. De eerste jaren lag de zorg meer aan de kant van Gro, maar vanaf het moment dat ze politiek carrière ging maken, nam Arne Olav meer zorgtaken op zich. Daarnaast hadden ze regelmatig kindermeisjes en sprongen de ouders van Gro bij. Toen Gro eenmaal minister en later premier was, kwam de zorg bijna geheel bij Arne Olav te liggen. Wel zorgde Gro er altijd zoveel mogelijk voor om in de weekenden en vakantieperiodes thuis te zijn.[20]

Drie speerpunten in de loopbaan van Gro Harlem Brundtland waren de zorg voor het klimaat met daaraan gekoppeld de armoedeproblematiek, de emancipatieproblematiek en het sociaaleconomisch beleid in Noorwegen. De onderliggende samenbindende factor was het gelijkheidsdenken van de sociaaldemocratie. Van 1974 tot 1979 was ze minister van Milieu. Als zodanig heeft ze een goede pers gekregen. Vooral haar kordaat optreden ter voorkoming van een olieramp in 1977 baarde opzien. Het boorplatform Bravo was begonnen te lekken en slechts door snel en adequaat handelen kon erger worden voorkomen.[21] Ze kreeg op het vlak van klimaatbeheersing en armoedebestrijding vooral bekendheid door haar voorzitterschap van

[18] G.H. Brundtland, *Madam Prime Minister. A Life in Power and Politics* (New York, NY 2002) 34, 35, 72, 378; Norwegian Centre for Gender Equality, *Milestones in Norwegian Women's History* (Oslo 2004) 5.
[19] Brundtland, *Madam,* 178.
[20] Ibidem*,* 40-43, 56, 57, 68, 173, 176, 188.
[21] *Scandinavian Review* 65 (september) 1977 94-95; A. Ribberink, 'Gro Harlem Brundtland' in: I. Ness ed., *The International Encyclopedia of World Protest and Revolution 1500 to the present* (Malden Mass. 2009) 586-587.

een internationale commissie, ingesteld door secretaris-generaal van de Verenigde Naties Pérez de Cuéllar in 1983, die een rapport moest opstellen met aanbevelingen voor regeringen wereldwijd. Het rapport *Our Common Future* verscheen in 1987 en presenteerde het concept *sustainable development*, een kader om gematigde economische groei te combineren met klimaatbeheersing, ook in de ontwikkelingslanden. Ondanks kritiek op de uitvoerbaarheid van sommige aanbevelingen in het rapport, werd het door de meeste regeringen overgenomen en werd het richtinggevend voor hun beleid.[22]

Als premier van Noorwegen heeft Brundtland veel gedaan voor de vrouwenemancipatie. Noorwegen werd, in navolging van Zweden, onder haar bewind een van de voortrekkers op het gebied van kinderopvangvoorzieningen. Het zwangerschapsverlof werd begin jaren negentig verlengd tot een jaar, op te nemen door beide partners. Daarnaast was er de mogelijkheid om drie jaar onbetaald ouderschapsverlof op te nemen. Het resultaat was een forse toename van het aantal betaald werkende (gehuwde) vrouwen, waarvan een groot deel een fulltime baan had. Deze prestatie heeft bijgedragen aan de gunstige reputatie van de Scandinavische landen als het gaat om feministische verworvenheden. Bovendien werden er wetten ingevoerd om roldoorbrekend onderwijs op scholen verplicht te stellen en om seksueel geweld te bestrijden. Het glazen plafond in de politieke lichamen werd doorbroken, doordat de meeste kabinetten na dat van Brundtland van 1986-1989 eveneens minstens veertig procent vrouwelijke ministers telden, ook die van conservatieve signatuur. Daarnaast voerde de sociaaldemocratische partij, waarvan ze ook voorzitter was, een richtlijn in dat veertig procent van alle politieke functies op diverse niveaus door vrouwen moesten worden bekleed.[23]

Noorwegen was sinds de jaren zeventig het rijkst van alle Scandinavische landen vanwege zijn olierijkdommen. Dat heeft het land zeker geholpen relatief ongeschonden door de economische crisis van de

---

[22] The World Commission on Environment and Development, *Our Common Future* (Oxford 1987); R.J.A. Goodland ed., *Environmentally Sustainable Economic Development: Building on Brundtland* (Parijs 1991).

[23] Kaplan, *Western European Feminism,* 69; A. Ribberink, 'Waren zij wel bekwaam? Twee vrouwelijke premiers in het Westen in de late twintigste eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 122.2 (2009) 208-222: 220, 221; Idem, 'Gro Harlem Brundtland, an egalitarian Prime Minister', lezing Third Rethinking Social Democracy Conference, Sheffield, 28-30 juni 2006.

jaren tachtig te komen, niettegenstaande dat de olieprijzen wereldwijd fors begonnen te dalen, wat een klap was voor Noorwegen. Echter het beleid van Brundtlands tweede kabinet wordt ook geroemd om zijn adequate maatregelen, zoals beteugeling van de inflatie door verhoging van de rentevoet, bezuinigingen en devaluatie van de Noorse kroon om de concurrentiepositie van Noorwegen te vergroten. De prijs was wel een verhoging van de werkloosheid van twee naar vier procent – nog altijd laag in vergelijking met de situatie in West-Europese landen – maar hoog voor Scandinavische begrippen.[24] Het kostte haar de verkiezingen van 1989, waardoor ze werd opgevolgd door een kabinet van rechtse signatuur.[25] Van 1990 tot 1996 kwam ze terug als premier, waarbij de grootste uitdaging was om Noorwegen bij de Europese Unie te krijgen. Bij een referendum in 1994 verloren de voorstanders nipt (48 tegen 52 procent). Over het geheel genomen genieten haar kabinetten een goede reputatie.[26]

Op het eerste gezicht lijkt Gro Harlem Brundtland de combinatie van haar loopbaan met haar privéleven goed te hebben geregeld. Bij nadere inspectie ziet het plaatje er minder ideaal uit. Toen Arne Olav een groter aandeel kreeg in de zorg voor het huishouden en de kinderen vanwege de zich ontwikkelende carrière van Gro, accepteerde hij dat wel, maar niet zonder protest. Hij was gedwongen zijn respectabele loopbaan op het gebied van de internationale betrekkingen minder aandacht te geven en dat beviel hem maar matig. Althans, dit schrijven twee biografen van Gro Harlem Brundtland, in haar autobiografie schrijft ze hier zelf niets over.[27] Echter, ook Gro zelf was niet helemaal tevreden. Ze voelde zich schuldig omdat ze haar man en kinderen ten gevolge van haar drukke baan nauwelijks zag.[28] Nadat haar jongste zoon Jörgen in 1992 zelfmoord had gepleegd, heeft ze zichzelf veel verweten. Hij leed al jaren aan depressies en

[24] S. Kuehnle, 'Norway' in: *Growth to Limits. The Western European Welfare States Since World War II* (Berlijn 1986) 147, 153, 167, 170, 178; Ribberink, 'Waren zij wel bekwaam?', 208-222: 210.

[25] H. Valen, 'The Storting Election of September 1985. The Welfare State under Pressure', *Scandinavian Political Studies* 9 (1986) 177-189; Idem, 'The Storting Election of 1989: Polarization and Protest', *Scandinavian Political Studies* 13 (1990) 277-290.

[26] M. Kautto ed., *Nordic Social Policy, Changing Welfare States* (Londen 2002) 26, 44, 82; R. Davis, 'Gro Harlem Brundtland' in: D. Wilsford ed., *Political Leaders of Contemporary Western Europe. A Biographical Dictionary* (Londen 1995) 49-56.

[27] P-A Bjerke en J.O. Ekeberg, *Statsministeren. Makten og mennesket* [De premier. De macht en de mens] (Oslo 1996) 33-54.

[28] Brundtland, *Madam*, 134; Ribberink, 'Gro Harlem Brundtland', 12.

Gro had zich daarmee bemoeid als moeder en als arts. Maar dat ze deze tragedie niet had zien aankomen, laat staan kunnen voorkomen, zou haar blijven kwellen. Haar autobiografie getuigt van haar diepe wroeging en laat de lezer niet onberoerd. Het zou de grootste tragedie in haar leven zijn en het heeft ertoe geleid dat ze haar functie als partijleider opgaf, omdat ze door de psychische belasting de zware combinatie met het premierschap niet meer aankon.[29] De wrange uitkomst van de hele affaire was dat haar populariteit onder de Noorse bevolking tot grote hoogten steeg, omdat velen met haar en haar gezin te doen hadden.

Toch hebben haar ambivalente gevoelens er niet toe geleid dat ze haar privéleven voorrang gaf boven haar loopbaan. In 1996 trad ze af als premier, maar in 1998 werd ze gevraagd door secretaris-generaal van de Verenigde Naties Kofi Annan om directeur-generaal van de Wereld Gezondheids Organisatie te worden. Brundtland twijfelde of ze de post moest aanvaarden, omdat ze genoot van de nabijheid van haar gezin en kleinkinderen. Desondanks aanvaardde ze de benoeming en vervulde ze de post van 1998 tot 2003.[30]

Balans

De biografieën van deze twee vrouwen overziende is de conclusie dat het voor hen, als vrouwen met een politieke loopbaan op hoog niveau, niet gemakkelijk was om dit te combineren met een gezin met kinderen. De twee besproken vrouwen deden hun best, waren bekwaam, maar schoten in de ogen van anderen (Myrdal) of in die van zichzelf (Brundtland en Myrdal) tekort. Myrdal had te kampen met een hardnekkige moederschapscultus in de periode vanaf begin twintigste eeuw tot de tweede feministische golf, die het betreden van de publieke sfeer tot een onzeker en zwaar avontuur maakte en daarnaast met een echtgenoot die op zijn zachtst gezegd niet bepaald meewerkte om de combinatie publiek-privé gemakkelijker te maken. Ze betaalde dan ook een hoge prijs in de vorm van een breuk met haar oudste kind en enige zoon en veel negatieve publiciteit rond deze kwestie. Ook Brundtland, toch een kind van de tweede feministische golf, kwam er niet zonder kleerscheuren van af. Zij had een gezin waarin de zorg perfect geregeld leek te zijn, maar de manier waarop deze geregeld was leverde

[29] Brundtland, *Madam*, 382-414.
[30] Ibidem, 429-434, 453.

spanningen op met haar echtgenoot. Bovendien voelde ze zich schuldig jegens haar gezin vanwege haar veelvuldige afwezigheid.

Het is moeilijk om algemene conclusies te trekken op grond van twee gevallen, maar ze zetten wel aan tot denken. De biografische methode lijkt zinvol om het begrip voor vrouwelijk politiek leiderschap en het vraagstuk van de combinatie publiek-privé meer concrete inhoud te geven. Er zijn ook andere vrouwelijke politieke leiders te noemen met problemen rond de combinatie van hun loopbaan en de zorg voor hun kinderen. Sirimavo Bandaranaike, vrouwelijke premier van Sri Lanka van 1960-1965, 1970-1977 en 1994-2000, en tevens de eerste vrouwelijke premier ter wereld, beklaagde zich er in een interview in 1972 over dat ze haar kinderen te weinig zag tijdens haar premierschap.[31] Margaret Thatcher, de eerste vrouwelijke premier van Groot-Brittannië (1979-1990), kwam er zelf niet voor uit, maar haar dochter heeft zich – onder meer in een biografie van haar vader – kritisch geuit over de veelvuldige afwezigheid van haar moeder in haar jeugd.[32] Het is niet voor niets dat er maar weinig vrouwelijke politici en regeringsleiders waren met opgroeiende kinderen.

In de loop van de geschiedenis zijn vanuit feministische hoek oplossingen aangedragen voor wat wel een bijna onoplosbaar probleem lijkt te zijn. Alva Myrdal kwam, zoals we eerder zagen, zelf al vlak na de Tweede Wereldoorlog met het idee van een zesurige werkdag voor beide seksen. Tijdens de tweede feministische golf zijn dit soort denkbeelden verder opgepakt. In Zweden krijgen ouders gezamenlijk anderhalf jaar verlof na de geboorte van een kind, voor negentig procent betaald door de overheid. Daarna mogen ze een zesurige werkdag aanhouden tot het kind de schoolgaande leeftijd heeft bereikt, waarbij ze onderling uitmaken wie wanneer het verlof opneemt, wel tegen een verminderd inkomen.[33] De eerste organisatie van de Nederlandse tweede feministische golf, de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij, opgericht in oktober 1968, pleitte voor arbeidstijdverkorting in combinatie met een herverdeling van het betaalde en onbetaalde werk over de seksen. Als tussenoplossing was parttimewerk acceptabel. De denkbeelden van de voornaamste oprichtster,

[31] O. Fallaci, *Interview met de geschiedenis* (Amsterdam 1988) 232.
[32] C. Thatcher, *Below the Parapet. The Biography of Denis Thatcher* (Londen 1996) 71. Zie over dit onderwerp ook: A. Ribberink, 'Maggification, a Personal Reading. On the Historiography and a Film Version of Margaret Thatcher's Theatre of Politics', *l'Homme, European Review of Feminist History* 23.1 (2012) 107-117:112.
[33] Kaplan, *Western European Feminism*, 69.

Joke Kool-Smit waren hierin zichtbaar, maar ook invloeden uit Zweden die via medeoprichter Henk Misset Nederland waren binnengekomen.[34] De actiegroep Dolle Mina, die een jaar later werd opgericht, nam veel van het programma van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij over, zij het in een ludiek jasje. Dolle Mina pleitte voor een 'halve baan voor vader en moeder: samen voor de kinderen zorgen'.[35] Denkbeelden over arbeidstijdverkorting in combinatie met herverdeling van de betaalde en onbetaalde arbeid over de seksen zijn in Nederland ook later in de feministische beweging gepropageerd en vonden hun weg in linkse politieke partijen en de linkse vakbeweging. Arbeidstijdverkorting is in de jaren tachtig tijdelijk toegepast in bepaalde arbeidssectoren, maar dan vooral als middel om de werkloosheid op te lossen. Toen de economie in de late jaren tachtig weer aantrok, werd het procedé weer snel verlaten. Ook in de Scandinavische landen heeft het idee niet doorgezet, aangezien er ondanks de gunstige arbeidsvoorwaarden rond bevalling en de opvang van jonge kinderen een cultuur heerst van fulltime werken voor beide partners, met alle problemen van dubbele belasting van dien.[36] Een dubbele belasting die dan vaak vooral op de schouders van vrouwen terecht komt.

Bij Brundtland was dit laatste niet het geval, maar zij had te kampen met de opvatting dat hogere en leidinggevende functies binnen en buiten de politiek slechts fulltime te vervullen zijn. Arbeidstijden van 60 uren en meer zijn niet ongewoon. Tijdens de tweede feministische golf zijn denkbeelden naar voren gebracht omtrent duobanen voor hogere en leidinggevende functies. Ook deze zijn nauwelijks in de praktijk gebracht, alhoewel in de gezondheidszorg met groepspraktijken van huisartsen en tandartsen het idee terrein begint te winnen, althans in Nederland. In de politiek is dit denkbeeld nog nauwelijks doorgedrongen, zij het dat er bij linkse partijen in de jaren tachtig wel mee is geëxperimenteerd. Misschien wordt het nationaal en internationaal tijd om dit denkbeeld serieuzer aandacht te geven dan het tot nu toe heeft gekregen.

---

[34] A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) 1968-1973* (Hilversum 1998) 67, 68; Idem, 'Dienstbaar maar ook een tikje dominant', *Tijdschrift voor Genderstudies* 15.4 (2012) 18-30: 26.

[35] Ribberink, *Leidsvrouwen*, 132. Zie voor een informatief artikel over Dolle Mina, L. Geerlings, '"Crazy Mina", guerrilla's hit Holland. Transfer van Dolle Mina's ludieke acties van en naar de VS, 1968-1970', *Historica* 36.23 (2013) 7-11.

[36] N. Keilman, 'Over tijd en kinderen', *Facta* 6 (1999) 12-16: 13.